

nagyon keveset tudtunk róla. Nem ismertük pontos életútját, azt, hogyan lett az egyszerű lugosi német-ajkú kisleányból Szabadka közmegebecsülésnek örvendő tudós tanára. A kérdésre első kézből kapunk feleletet a most megjelent könyvecskéből. És nemcsak a fenti kérdés lesz világos. A sorok közül érdekes módon itt-ott elővillan a száz év előtti Szabadka társadalmának egy-egy jellegzetes foltja is. Az önéletrajzi írás sokban hozzájárul ahhoz, hogy bizonyos korabeli eseményekről plasztikusabb képet kapjunk.

Iványi önéletrajza felfedezésnek tekinthető, mert hatvan évvel ezelőtt íródott, és csak mostanában került vissza Szabadkára. Jó, hogy az Életjel szerkesztősége megjelentette, s jó lenne, ha minél többen forgatnák a könyvecskét, mert az írás — megbocsátható fogyatékoságai mellett is — nagyon tanulságos, érdekes. Még inkább az, ha hozzászámítjuk a Dér Zoltán írta utószót is, mert az szakavatott módon egészíti ki Iványi sorait és a múlt századi és század eleji Szabadka társadalmi viszonyainak törvényszerűségeiről alkotott eddigi ismereteinket. A jól összeválogatott képanyag lényegesen emeli a füzet színvonalát és kiegészíti annak mondanivalóját.

De még egy tanulságot levonhatunk ebből az ízléses külalakú műből.

Az az általános vélemény ugyanis (tegyük hozzá, nem egészen alaptalanul), hogy Szabadka nemigen szokta megbecsülni tehetségesebb tagjait, illetve hogy terveik megvalósításához csak kivételes esetekben adja meg a teljes támogatást. Ha ez így van — tehetjük fel a kérdést —, hogyan jöhetett létre Iványi túlzás nélkül impozánsnak mondható életműve? Úgyes volt, kivételt képez, vagy valamilyen más elfogadható magyarázat van rá? Véleményem szerint Iványi megtalálta azt a csodálatos varázsigt, amelyik le képes fegyverezni a szabadkaiakat, ez pedig a — türelem.

Végül, habár nem egészen tartozik témánkhoz, tegyük még hozzá a következőket: ha már olyat alkotott, amit nehezen lehet felülmúlni, és amiért méltán lehetnénk hálásak neki, fejezzük ki kegyeletünket azáltal is iránta, hogy ha talán teret nem is (de miért is nem?), ám életművéhez a mostaninál méltóbb utcát nevezünk el. Ha hálánkból esetleg ennyire nem telne, akkor legalább valamelyik közkezelés alatt álló folyószámláról utaljunk ki annyit, hogy sirja a Bajai úti temetőben ne fessen úgy, mint egy árváé: ne nője be teljesen a gaz. Születésének közelgő százharmincadik évfordulója még inkább erre kötelez bennünket.

SZEKERES LÁSZLÓ

GYERMEKNYELV ÉS BILINGVIZMUS

MELANIJA MIKEŠ: *Glasovni razvoj govora dvojezične dece.*
A szerző kiadása. Novi Sad, 1974.

A nyelvtudomány fejlődésében az utóbbi időben igen nagy szerepet játszanak az alkalmazott kutatási területek és az interdiszciplináris vizsgálódások. A gyermeknyelv tanulmányozása egyik érdekes feladata az alkalmazott nyelvtudomány-

nak, ugyanakkor határterülete is a nyelvészetnek, a pszichológiának, a pedagógiának stb. A gyermek nyelvi fejlődésével foglalkozott már Darwin, Taine és Wundt is. A XX. században nyelvészek is érdeklődni kezdenek a probléma iránt. Az im-

már terjedelmessé vált szakirodalom nagy része a szerzők gyermekeinek, illetve unokáinak beszédét dolgozza föl, míg a legjobb elméleti munkák (Jakobson, Kainz stb.) mások gyűjtését kamatoztatják.

Két nyelv egyidejű elsajátításával mindössze három szerző foglalkozott Mikes Melánia előtt: Ronjat (francia és német), Pavlović (szerbhorvát és francia) és Leopold (angol és német). Az említett három eset semmiképpen sem tekinthető tipikusnak, hiszen nem feltételez nagyobb kétnyelvű közösséget. Mikesék gyermekei (Eszter és Eta) viszonylag természetes kétnyelvű környezetben tanulták a magyar, illetve a szerbhorvát nyelvet. A kettős nyelvi közeg túllépte a család kereteit, lényegében egy egész városnegyedre (Detelinara, Újvidék) terjedt ki. Eszter kezdetben egy nyelvű, szerbhorvát külső környezetben élt, viszont nagyanyja, apja, bátyja és nagybátyja magyarul beszélt hozzá, anyja pedig magyarul és szerbhorvátul. Eta születésétől kezdve kétnyelvű külső környezetben él. Anyja szerbhorvátul beszél vele, nagyapja, apja, bátyja magyarul, néneje és nagybátyja magyarul és szerbhorvátul.

Az adatgyűjtés egyrészt napló formájában történt (Stern nyomán), másrészt viszont magnetofon segítségével. A hangszalagra vett adatokat később írásos formában is rögzítették, hogy rendszerezhetők legyenek.

Ez a könyv voltaképpen a szerző 1965-ben megvédett doktori értekezése. A disszertáció Eszter és Eta élete első két évének hanganyagát dolgozza föl, az első év adatait időrendben, a második év adatait viszont diakronikusan, a gyermekek környezetének nyelvhasználatától való eltérések jellege szerint. Időnként — mintegy kiegészítésként — különösen a törvényszerűségek megállapításánál jó szolgálatot tettek a Plemenka Vlahović Ljubica nevű lánya beszédmegnyilvánulásai-ból nyert adatok és más szerzők megfigyelései is.

Az első fejezet beszámol az első életév összes hangtani jelenségéről, kezdve a csecsemő sírásából elkülöníthető hangváltozásoktól az első fonémák kialakulásáig. Már ebben a fejlődési szakaszban is nagy szerepet

játszanak bizonyos nyelven kívüli — fiziológiai, pszichológiai és szociológiai — tényezők. A gyermekek különböző situációkban különféle hangokkal vagy hangcsoportokkal reagálnak környezetük jelenségeire, néha egy-egy hangot vagy hangkombinációt sorozatosan ismételve, már-már rátalálva valamilyen dalamra. Egyes hangcsoportokhoz — később a fonémákhoz is — rövidebb vagy hosszabb ideig jelentés tapad, egyik például a segélykérés funkcióját tölti be, másik azt fejezi ki, hogy a gyermek szeretné, ha felvennék, harmadik a sírás előtti gyermeki dühöt jelzi stb.

Jakobson szerint az első tisztán ejtett mássalhangzó a *p*, viszont a szerző adatai ezt nem igazolják. Eszter a *p* fonémát a *d*, *t* és *m* után tanulja meg, Eta viszont a *d*, *t*, *n*, *b* és az *m* fonéma után sajátította el. Természetesen mindez nem jelenti Jakobson elméletének csődjét, hanem arra utal, hogy különböző pszichofiziológiai tényezők hatására kisebb-nagyobb eltérések jöhetnek létre egyes gyermekek beszédelsajátítási folyamatai között. Az kétségtelen, hogy az első mássalhangzók közt szerepelnek bilabiális zárhangok (*b*,*p*), praealveoláris zárhangok (*d*,*t*) és orrhangok (*m*,*n*). Mikes külön foglalkozik ezen fonémák megjelenésének előzményeivel és kialakulásuk körülményeivel. Figyelemre méltó jelenség, hogy a zöngességi párok kezdetben váltakozva bőltek be ugyanazt a szerepet (pl. *baba* — *papa*, *di-di* — *ti-ti* stb.) és csak később következnek be funkcionális differenciálódásuk.

Egyéves korára Eszter az *a*, *e* és *i* magánhangzókat sajátította el, Eta viszont az *a*, *e* és *i* mellett az *u*-t és az *o*-t. Az első magánhangzó az *a* — ebben minden szerző megegyezik. Az első magánhangzók megjelenése szorosan összefügg a zárhangokkal, később azonban a magánhangzók képzetétől, fokozatosan önállósodnak és stabilizálódnak az egyes vokálisok.

A spontán hangadás jelenségei nem rendelkeznek kommunikatív funkcióval, tehát lényegesen különböznek a tudatos beszédtevékenységtől, ugyanakkor azonban részei is a beszédelsajátítás összetett folyamatának. Többek között Stern, Jespersen és Kainz foglalkozik a spon-

tán hangadás és a beszéd megtanulása között észlelhető kontinuitás-sal.

Abból a megállapításból kiindulva, hogy a hang akkor válik fonémává, amikor tudatossá vált a funkciója és a környezet nyelvhasználatára nyomán stabilizálódott az artikulációja, Milkes a spontán hangadás folyamatában meghatározott törvényszerűségekre figyel föl, tagadva Jakobson véleményét, mely szerint általános érvényű törvényszerűségek csak a fonéma-rendszer tudatos elsajátításának folyamatára jellemzőek. A laringális és faringális hangképző tevékenységek után jelentkezik a labiális, majd a lingvális tevékenység. A vokális artikulációt követi a vibrációs konzonzáns artikuláció, végül pedig sor kerül az okkluzív artikulációra is. A spontán hangadás jelenségei egy bizonyos ponton eléri kulminációjukat, melyet a hangok és a formák közötti minőségi ugrásra jellemző letisztulás követ. Ekkor mindössze két fonéma képezi a hangkészletet, egy mássalhangzó és egy magánhangzó. Eszter és Eta esetében a mássalhangzó szerepét a *d* fonéma töltötte be, a magánhangzó szerepét pedig az *a* fonéma. Itt kezdődik tulajdonképpen a magyar és a szerbhorvát fonéma-rendszer egyidejű elsajátítása. A két nyelv mássalhangzó-rendszere — különösen fonológiai szempontból — lényegében nem sokban különbözik egymástól. Ez a tény jogosította fel a szerzőt arra (természetesen egyesek megkérdőjelezhetik ezt a lépést), hogy a két nyelv mássalhangzóinak korrelatív rendszerét egy rendszerként tárgyalja.

A mássalhangzók struktúrájának felépítése mindkét kislánynál a zöngésségi korreláció síkján kezdődött (*d+t*). Ezt követte a nazálisok irányába történő kibővítés (*d+t+n*), illetve Eszternél a bilabiális fonémák felé való elmozdulás (*d+t+m*). Folyamatosan történik ezután a bilabiális és veláris explozívák (*b, p; g, k*), a laterális likvída (*l*), a palatális spiránsok és affrikáták (*j; gy, ty*), a palatális explozíva (*ny*), a labiodentális spiránsok (*v, f*), az alveoláris spiránsok és affrikáták (*z, sz; zs, s; dz, c; dzs, cs*), a laringális spiráns (*h*) és az alveoláris tremuláns (*r*) elsajátítása. A szerző megállapítása szerint a morfofonematikus

funkcióval is megerősített fonematikus funkció meggyorsítja a fonémák elsajátításának és a rendszerbe való beépítésének folyamatát. Az affrikáták és a spiránsok stabilizálódása után — körülbelül a második életév kilencedik hónapjában — bekövetkezik a mássalhangzó-rendszer állandósulása. Igazolást nyert Martinet megállapítása, miszerint az erősebben integrált fonémák elsajátítására előbb kerül sor, mint a kevésbé integrált fonémák megtanulására, viszont nem feltétlenül szükséges, hogy a spiránsok megelőzzék az affrikátákat, tehát Jakobson elmélete kiigazítást igényel.

A magyar és a szerbhorvát magánhangzók párhuzamosan történő elsajátításánál interferencia-jelenségek lépnek föl. Ez elsősorban a két magánhangzó-rendszer közötti számos minőségi és mennyiségi eltérésből adódik: a szerbhorvát *a* hang nem azonos sem a magyar *a*-val, sem az *á*-val, a szerbhorvát nyelvben hiányzanak a palatális labiális hangok (*ö, ő; ü, ú*), a szerbhorvát magánhangzókra jellemző a hangsúlyos helyzetben való dallamosság, a magyar magánhangzókra viszont a hangrendi illeszkedés stb. A szerző megállapítja, hogy a második életév végéig terjedő időszakban a különféle interferencia-jelenségek átmeneti jellegűek, rendszerint rövid ideig tartanak és a többi hangtani jelenséghez viszonyítva szinte minimálisnak tekinthetők. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az interferencia akár el is hanyagolható, sőt egyes jelenségei (mint pl. a hosszú magyar magánhangzók megrövidítése vagy a magyar hangrend hatása a szerbhorvát magánhangzók használatára) még további, terjedelmesebb anyagon való kutatások tárgyává válhatnak.

A kora gyermekkor első szavai orális és nazális explozívák, valamint az *a* fonéma kombinálódása által strukturálódnak. Leggyakoribb a *C+V+C+V* (pl. *tata, mama, baba*) szerkezet, mely már a spontán hangadás időszakában létrejött és a nyelvi környezet hatására stabilizálódott. A gyermek következetesen ragaszkodik ehhez a szerkezethez, úgyhogy a bonyolultabb struktúrájú szavakat (pl. *táska, tente* stb.) is *C+V+C+V* szerkezetűvé változtatja, törekedve egyben a teljes magánhangzó és mássalhangzó harmóniára.

Eszter és Eta kétéves korára elsajátította a magyar és a szerbhorvát fonémarendszert, vagyis körülbelül annyi idő alatt, mint az egy nyelvű gyermekek az anyanyelvük fonémarendszerét. Noha annak eldöntése, hogy ez előnyös-e vagy sem, nem képezte a disszertáció tárgyát, mégis felmerül bennünk a nyelv és a gondolkodás kapcsolatának kérdésköre, valamint a kettős anyanyelv problematikája. Mindenekelőtt el kell határolnunk magunkat a romantikus anyanyelvszemlélettől. Az anyanyelv jelentősége nem abban van, hogy az egyént egy bizonyos etnikumhoz kapcsolja, hanem abban, hogy első számú nyelvként funkcionál: rendszerint anyanyelvünkön gondolkodunk, míg kommunikációra bármely megtanult nyelv alkalmas lehet, nemcsak az első számú nyelv. Az anyanyelv elsajátításával a nyelvet mint rendszert, mint a gondolkodás eszközt és éltetőjét fogadjuk magunkba. A többi megtanulandó

nyelvnek ilyen funkciója rendszerint alig van, azok elsősorban kommunikációs szerepet töltenek be. Megtörténhet ugyan, hogy valaki két nyelvet is *anyanyelvi szinten* beszél, ez azonban a kétnyelvűség rendhagyó esetei közé tartozik, tehát általánosításra nem alkalmas. Két nyelv rendszerének kora gyermekkorban történő elsajátítása a kommunikációs bázis kiszélesítése szempontjából hasznosnak tekinthető, a gondolkodás fejlesztése szempontjából viszont szerintünk nem feltétlenül szükséges.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy a kettős anyanyelvvél szembeni fenntartásaink ellenére rendkívül hasznosnak tartjuk Mikés Melánia gyermeknyelvi munkáját, nemcsak azért, mert pontos és rendszeres leírását adja egy, szinte mindennaposnak nevezhető folyamatnak, hanem azért is, mert értékes megállapításokkal gazdagította a hangtani szakirodalmat.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

IRODALMI ÚTIKÖNYV

PÉTER LÁSZLÓ: *Szeged irodalmi emlékhelyei.*
Megyei Városi Tanács, Szeged, 1974.

Egy útikönyv mindig gyakorlati hasznú kiadvány, útmutató; eligazít, tájékoztat bennünket egy idegen városban, országban. Péter László is ilyen könyv írására vállalkozott; majd két évtizede több-kevesebb rendszerességgel megtett irodalmi sétáit írta le és adta közre könyvében megindítva olvasóját Szeged irodalmi helyeinek gondolati felkeresésére.

Sétánkat a város múltjának azokkal a legrégebb mozzanataival kezdjük, amelyek nem köthetők egy-egy közelebbre meghatározható helyhez, félévezredes múltba nyúlnak vissza, hiszen Janus Pannonius volt Szeged első nagy írólatogatója 1465-ben a

szegedi országgyűlésen, melyet a török elleni hadjárat ügyében hívtak itt össze. De Szegeden írt első „nő-írónk”, Márta nővér, a premontrei apáca is. A Szegedi Kódex egyik lapján örökölte meg nevét: *soror martha yrta* (1516). Mezőszegeden költötte Tar Benedek *Házasságrul való dícséretét*.

Rajtuk kívül innen származhatott (családi nevük alapján valószínű) Szegedi Kőrös Gáspár, a XVI. század leghíresebb magyar orvosa, Szegedi Gergely protestáns énekszerző, Szegedi Gergely ferences barát, az ellenreformáció első könyvének írója, Szegedi Lőrinc *A Theophania*, a latinból magyarított, sajátos ma-